

Utjecaj međunarodnih aktera na procese demokratizacije država Zapadnog Balkana s posebnim osvrtom na Hrvatsku¹

Jadranka Polović*

Sažetak

Općeprihvaćena je teza u javnom političkom diskursu da je proces pridruživanja Hrvatske Europskoj Uniji i NATO-u djelovao stabilizirajuće i poticajno na procese političke, gospodarske i sigurnosne transformacije zemlje. Snažan utjecaj vodećih međunarodnih aktera na hrvatsku politiku, kao i na politike drugih država Zapadnog Balkana, možemo promatrati kroz dva integrativna procesa: pridruživanje NATO-u i Europskoj Uniji. Nakon više od dvadeset godina od raspada bivše države nedvojbeno se trebamo zapitati kakvi su učinci politike *širenja demokracije* i primjene neoliberalnog modela ekonomske politike, ne samo prema Hrvatskoj, koja je kao punopravna članica EU-a od srpnja 2013. „izvučena“ iz koncepta regije, već i prema ostalim zemljama Zapadnog Balkana. Autorica propituje u kolikoj je mjeri primjena takvoga koncepta međunarodnog utjecaja doista rezultirala demokratizacijom te stabilizacijom regije.

Ključne riječi: novi svjetski poredak, ideologija globalizma, neoliberalizam, globalni akteri, Zapadni Balkan, Hrvatska, politika proširenja.

Dugogodišnja sigurnosna i politička kriza na prostoru Zapadnog Balkana ostavila je neizbrisiv trag na političke, društvene i gospodarske odnose zemalja u regiji, ali i na njihove odnose s međunarodnom zajednicom. Nakon raspada bivše Jugoslavije novonastale države regije postaju područje *izvoza demokracije*, objekt geopolitike *enlargementa*,² ali i *engagementa*³ Sjedinjenih Američkih Država i Europske Unije te međunarodnih financijskih institucija koje kao vanjski akteri moderiraju krizom u re-

1 Rad je nastao kao rezultat izlaganja na simpoziju *Demokracija i postdemokracija u Hrvatskoj i EU*, u organizaciji Centra za politološka istraživanja (CPI) i Foruma Instituta za migracije i narodnosti (IMIN) održanog 22. listopada 2012.

* dr. sc. Jadranka Polović, predavačica na Sveučilišnom studijskom centru za stručne studije u Splitu, e-mail: jpolovic@net.hr

2 Strategija širenja zapadnog ekonomskog, političkog i sigurnosnog poretka na prostor izvan EU-a, poznatija kao *širenje demokracije, ljudskih prava i slobodnih tržišta*

3 Strategija angažiranja i širenja utjecaja globalnih aktera pod vodstvom SAD-a

giji. Nakon više od dvadeset godina od raspada bivše države nedvojbeno se trebamo zapitati kakvi su učinci politike *širenja demokracije* i primjene neoliberalnog modela ekonomske politike, ne samo prema Hrvatskoj već i prema ostalim zemljama Zapadnog Balkana. Jesu li glavni instrumenti EU-a i SAD-a za stabilizaciju i demokratizaciju regije primijenjeni i na Hrvatsku – politika uvjetovanosti i stalnih diplomatskih pritisa (*mrkve i štapa*) – doista rezultirali demokratskom konsolidacijom i gospodarskim prosperitetom te stabilizacijom regije, što je postavljeno kao općeprihvaćeni cilj, ili je primjena takvoga koncepta međunarodnog utjecaja zapravo odgovorna za stvaranje niza slabih država koje, ovisne o vanjskim akterima, iskazuju snažne demokratske, gospodarske i socijalne deficite. Naime neprevladana etnička i vjerska segmentiranost koja kontinuirano „podgrijava“ političku nestabilnost u regiji, otežana izgradnja institucija pravne države, uz veliko gospodarsko urušavanje i zaostajanje za ostalim dijelovima Europe, ostaju trajni izazovi za stabilnost svih država Zapadnog Balkana, pa i Hrvatske, koja je od 2009. članica NATO-saveza, a od srpnja 2013. i punopravna članica Europske Unije te time „izvučena“ iz koncepta regije.

Upravo s tog aspekta promišljaju se reformske mogućnosti zemalja u regiji koje se nalaze na različitim stupnjevima odnosa s Unijom, ali i s NATO-om, a čiji je proces pridruživanja znatno posustao. Rad je podijeljen u dva dijela: u prvom dijelu razmatra se stvaranje *novog svjetskog poretka* i oblikovanje ideološkoga koncepta globalizma koji definira posthladnoratovske međunarodne odnose, dok se u drugom dijelu rada analizira utjecaj globalnih aktera na procese demokratizacije, transformacije te europeizacije država regije, s posebnim osvrtom na Hrvatsku.

1. NOVI SVJETSKI POREDAK: posthladnoratovska geopolitika kao „pravo jačeg i moćnijeg“

Pitanja koja se bave učincima politike *širenja demokracije* i primjene neoliberalnog ekonomskog modela tijekom procesa gospodarske tranzicije, kao i procesom pridruživanju Europskoj Uniji i NATO-u, u Hrvatskoj te u ostalim zemljama regije neophodno je analizirati u kontekstu geopolitičkih promjena nastalih nakon Hladnog rata i stvaranja *novog svjetskog poretka* koji oblikuju novi globalni akteri koji snažno određuju globalizacijske procese. Naime u nizu geopolitičkih činjenica koje definiraju suvremene međunarodne odnose svakako najizraženiji utjecaj imaju dva pojma: demokratizacija i globalizacija (mondijalizacija), koji u posthladnoratovskom razdoblju oblikuju novi diskurs društvene moći te unutar kojih se odvija restrukturiranje vrijednosnih i općedruštvenih sustava te stvaranje novog globalnog poretka čija bitna odrednica postaje *izvoz demokracije*.

Novi svjetski poredak kao postideološko doba vrlo je optimistično najavio Francis Fukuyama (Fukuyama, 1989.) svojom tezom o kraju povijesti, konačnom trijumfu zapadne liberalne demokracije koja u posthladnoratovskom svijetu postaje dominantan politički svjetonazor koji će se nezaustavljivo proširiti na veći dio svijeta. Prema Fukuyami, „kraj povijesti“ predstavlja „kraj ideološke evolucije čovječanstva“, a u posthladnoratovskom razdoblju uspostavljen je širok i značajan konsenzus o legitimnosti liberalne demokracije i mogućnosti njezine univerzalne primjene kao „konačnog oblika ljudske vladavine“. *Novi svjetski poredak* bitno je obilježen procesom globalizacije kao dominantnom odrednicom posthladnoratovskog svijeta te globalnom dominacijom SAD-a koji povratno snažno određuje globalizacijske procese. Globalizacija „kao postrevolucionarna, epohalna transformacija nacionalnog i internacionalnog“ (Beck, 2004:89) koja mijenja paradigmu klasične teorije moći i vlasti ubrzano transformira ulogu nacionalne države koja gubi suverenitet, pri čemu raste utjecaj transnacionalnih korporacija, međunarodnih institucija i organizacija, posebice financijskih, vojno-političko-gospodarskih saveza te civilnoga društva. Iako nacionalne države ostaju središnji subjekti međunarodnih odnosa, rastući utjecaj navedenih aktera čija se moć ne zasniva na prisili, već upravo na usavršenoj logici ekonomske moći i globalnog djelovanja, bitno ograničava njihovu ulogu.⁴ Ulrich Beck navodi da se u odnosu svjetskoga gospodarstva i države počinje odvijati *metaigra* moći, pri čemu vojni potencijal nacionalne države gubi značenje, dok njezine političke odluke te unutarnju i vanjskopolitičku stabilnost zapravo posreduje svjetsko tržište. Prema Josephu Stiglitzu (Stiglitz, 2009:14), globalizacija je područje na kojem se oko temeljnih vrijednosti odvijaju neki od glavnih društvenih sukoba, pri čemu je sukob oko uloge države i tržišta jedan od najvažnijih. Autor smatra da je ekonomska globalizacija zapravo pretekla političku, pa nacionalnu državu danas „pritišću s jedne strane sile svjetskoga gospodarstva, a s druge politički zahtjevi za decentralizaciju“ (ibid, 2009:43). Globalizacijski procesi ograničili su sposobnost nacionalne države da kontrolira tokove kapitala, ali i da odgovori na izazove sve većih i raširenijih društvenih nejednakosti i nesigurnosti.⁵ Manfred B. Steger (Steger, 2009:58-68) naglašava političku dimenziju globalizacije, što upućuje na intenziviranje i širenje globalnih političkih odnosa koji dovode do stvaranja novoga koncepta politike u kojem je tradicionalna uloga nacionalnih država ograničena djelovanjem globalnoga kapitalizma, širenjem svijeta bez granica, uz rastući utjecaj međunarodnih, nadnacionalnih institucija i organizacija, nevladinih organizacija te oblika regionalnog i globalnog upravljanja.

4 Uspoređujući investitore s križarima, Beck navodi da je „samo jedna stvar gora od mogućnosti da vas pregaze multinacionalne kompanije – mogućnost da vas ne pregaze“. Naime, formula moći krije se u namjernom, ciljanom *ne-osvajanju*, pri čemu uskraćivanje investicija, ciljano nedjelovanje bitno ograničava moć nacionalne države, zapravo je isključuje sa svjetskog tržišta (Beck, 2004:86).

5 O demontaži socijalne države vidjeti Tony Judt, *Zlo putuje zemljom*, Algoritam, Zagreb, 2011.

Nesumnjivo, znanstveni i tehnološki napredak znatno je pridonio vremenskoj i prostornoj kompresiji svijeta te tako i novom geopolitičkom poimanju suverenosti i granica. U posthladnoratovskim međunarodnim odnosima sve je naglašeniji utjecaj novih globalnih aktera koji oblikuju pravila svjetske ekonomije te političke i vojno-sigurnosne moći. Kao što navodi Stiglitz (Stiglitz, 2009:26), „ekonomija pokreće globalizaciju, no oblikuje je politika“. Doista, „pravila igre“ određuju visoko razvijene industrijske zemlje, osobito „posebne interesne skupine unutar tih zemalja“. Iako se većina rasprava o globalizaciji vodi u kontekstu dvojnosti, složili bismo se da posthladnoratovski međunarodni poredak treba biti definiran prema tome gdje se globalizacija ukorijenila. Nesumnjivo su Sjedinjene Američke Države pokretačka snaga globalizacijskih procesa putem kojih usmjeravaju djelovanje drugih moćnih globalnih aktera: 1) međunarodnih financijskih institucija od kojih neke, poput MMF-a, WB-a, WTO-a i EBRD-a, snažno određuju suvremene globalne ekonomske procese; 2) transnacionalnih korporacija čiji interesi povratno u najvećoj mjeri utječu na oblikovanje vanjskopoličkih koncepcija američkih predsjednika (vojno-industrijski kompleks); 3) međunarodnih gospodarskih i vojno-političkih saveza (Europske Unije i NATO-a).

Navedeni globalni akteri kao glavni stupovi globalnog ekonomskog poretka 21. stoljeća snažno utječu na transformaciju svjetskih ekonomskih procesa te na oblikovanje ideološkoga koncept globalizma koji reducira višedimenzionalnost globalizacije na dominaciju svjetskog tržišnog sustava. Ulrich Beck globalizam definira kao „shvaćanje da svjetsko tržište zamjenjuje političko djelovanje, odnosno ideologiju vladavine svjetskog tržišta, ideologiju neoliberalizma“ (Beck, 2004:24). Autori Steger i Roy u jednoj od svojih posljednjih knjiga, *Neoliberalism* (Steger, Roy, 2010.), navode da je neoliberalizam samo još jedan od novih „izama“ koji se u posthladnoratovskim odnosima povezuje s *Vašingtonskim konsenzusom*, skupom političkih i ekonomskih mjera „oblikovanih od strane Sjedinjenih Država, a s ciljem globalizacije američkoga kapitalizma i sustava kulturnih vrijednosti“. Neoliberalizam, teorijski oblikovan u djelima neoklasičnih ekonomista Friedricha von Hayeka i Milтона Friedmana koji glorificiraju *laissez-faire*-kapitalizam 18. stoljeća, u posthladnoratovskom razdoblju postaje dominantan politički svjetonazor te kao takav prihvaćen od strane vrlo različitih političara: Ronalda Reagana, Margaret Thatcher, Billa Clintona, Tonyja Blaira, Augusta Pinocheta, Borisa Jeljcina, Jiang Zemina, Manmohana Singha, Junichira Koizumija, Johna Howarda i Georgea Busha, koji svoje politike grade na jedinstvenom modelu neoliberalnog ekonomskog pristupa – deregulaciji nacionalnih ekonomija, liberalizaciji međunarodne trgovine i stvaranju jedinstvenog globalnog tržišta. Širenje liberalne demokracije, slobodne trgovine i slobodnih tržišta postaju neupitne „mantre“ neoliberalnoga globalizma u okviru kojeg globalni akteri predvođeni SAD-om promiču vlastite (zapadne) vrijednosti u univerzalne standarde koji negiraju postojanje različitosti jezika, kultura, običaja, tradicija, nacionalnih i kulturnih identiteta te provode koncept integracije svijeta pod politič-

ko-ekonomskom dominacijom Zapada. Naime suvremena ideologija globalizma kao „globalni um“ (Kulić, 2000:874) objedinjuje globalnu politiku i globalnu ekonomiju, iz čega proizlazi globalni pravni poredak kao „pravo jačeg i moćnijeg“. Paket mjera *Vašingtonskog konsenzusa* kao „programirane strukture prilagođavanja globalnoj politici i ekonomiji pod utjecajem Vlade SAD-a i sa zadanom ulogom međunarodnih institucija i organizacija (MMF, IBRD, IFC, WTO i NATO“ (ibid: 875) objedinjuje interese moćnih država, korporacija, banaka i investicijskih fondova te postaje model za cijeli svijet.

U posthladnoratovskom razdoblju SAD kao hegemonijska svjetska sila postaje „stvaratelj pravila“ (O’Tuathall, Dalby, Routledge, 2007:114-115) za međunarodnu zajednicu, pri čemu „oni koji imaju moć unutar institucija hegemonijske države postaju kreatori svjetske politike, administratori, regulatori i geografi međunarodnih odnosa“. Autori navode da njihova moć zapravo određuje „uvjete svjetskoga geopolitičkog poretka i upravljanja međunarodnim prostorom“ te na taj način ne samo da proizvode i upravljaju regionalnim sukobima već i stvaraju uvjete u kojima periferne i poluperiferne države „aktivno koriste geopolitičko promišljanje hegemonia“.

2. Zapadni Balkan: disfunkcionalne države u „raljama“ neoliberalizma

U ovom dijelu rada razmotrit ćemo posljedice utjecaja globalnih aktera na političke, gospodarske i sigurnosne procese na Zapadnom Balkanu, s posebnim osvrtom na Hrvatsku. Iako djelovanje međunarodne zajednice na prostoru regije obuhvaća utjecaj niza različitih vanjskih aktera – od država, međunarodnih organizacija i integracija – u kontekstu ovoga rada usmjerit ćemo se na djelovanje Sjedinjenih Američkih Država, Europske Unije te međunarodnih financijskih institucija koje su imale presudan utjecaj na brojne aspekte stabilizacije, institucionalne transformacije i modernizacije regije. Naime navedeni su akteri nesumnjivo imali snažan utjecaj na međunarodno priznanje novih država, završetak rata i oblikovanje mirovnih rješenja, politički i gospodarski ustroj regije, kao i procese njezine političke, gospodarske i sigurnosne integracije u Europsku Uniju i NATO te posljedično na geopolitičku rekonfiguraciju prostora bivše Jugoslavije.

2.1. Definiranje regije

Neuralgični prostor bivše Jugoslavije, koji i jest predmet analize ovoga rada, uobičajeno se terminološki određuje kao Zapadni Balkan.⁶ Riječ je o političkoj sintagmi koju je nakon 2000. godine u upotrebu uvela Europska Unija, definirajući svoju strategiju proširenja na države nastale raspadom bivše Jugoslavije. Zapadni Balkan obuhvaća

6 O geografskim, povijesnim i političkim odrednicama regije vidjeti J. Polović, „Jugoistočna Europa na razmeđi interesa velikih sila“, *Međunarodne studije*, 2012., god. XI, br. 1., str. 93-111

prostor bivše države bez Slovenije, ali s Albanijom („pet minus jedan plus jedan“) te se u tom kontekstu izvorno odnosi na države *Procesa stabilizacije i pridruživanja*.⁷ Takva kontekstualizacija regije zapravo definira regionalni pristup i politiku proširenja Europske Unije prema ovim državama, koje do 2000. nisu imale nikakve institucionalne odnose s Europskom Unijom. Nakon mukotrpnih pregovora koji su trajali šest godina, Hrvatska je 9. prosinca 2011. potpisala Ugovor o pristupanju Europskoj Uniji, čime je otvorila put prema punopravnom članstvu. Makedonija je službena kandidatkinja za članstvo od 2005., a taj status s vremenom je dodijeljen i Crnoj Gori (2010.) te Srbiji (2012). Albanija, Bosna i Hercegovina te Kosovo (UNMIK) potencijalne su države kandidatkinje koje se nadaju ubrzanju integracijskoga procesa.

Posebno su ratovi na prostoru bivše Jugoslavije tijekom devedesetih godina rezultirali trajnom nestabilnošću u regiji Zapadnoga Balkana, kao i nedovršenom političkom, gospodarskom i društvenom tranzicijom, zbog čega se integracija prostora u Europsku Uniju i NATO odvija usporeno, opterećena brojnim izazovima. Zemlje Zapadnog Balkana i dalje se promatraju kao *isključena regija* te se uglavnom procjenjuju na osnovi odstupanja od Zapadne Europe, bilo da je riječ o prošlosti, ili pak o sadašnjosti, koja je iznjedrila sve teškoće zemalja u regiji u procesu njihova prihvaćanja europskog (zapadnog) sustava vrijednosti. Proces integracije ovih zemalja drugačiji je od tijeka integriranja drugih postkomunističkih zemalja u Srednjoj i Istočnoj Europi, uglavnom zbog posljedica etničkih sukoba koji su rezultirali zastojem u procesu demokratizacije, gospodarskom stagnacijom te sigurnosnom destabilizacijom regije. Naime proces pridruživanja zemalja Zapadnog Balkana Europskoj Uniji i NATO-u znatno je usporeniji, ne samo zbog slabosti zemalja u regiji, kako se često ističe, već i zbog višedimenzionalnih unutarnjih problema Europske Unije, međutim geopolitički je podjednako značajan.⁸ U protekla dva desetljeća upravo su Sjedinjene Američke Države i Europska Unija kao moćni globalni akteri nizom diplomatskih inicijativa, ali i vojnih akcija, presudno utjecali na uspostavljanje nove geopolitičke konfiguracije prostora. Utemeljen na političko-vojnom atomiziranju prostora bivše Jugoslavije od strane *međunarodne zajednice* kao imaginarnog subjekta moći, novi geopolitički koncept regije zaslužan je za stvaranje

7 *Proces stabilizacije i pridruživanja (SECP)*, ustanovljen 1999. godine kao nova vanjskopolitička strategija EU-a prema Zapadnom Balkanu (Hrvatska, BiH, Srbija, Crna Gora, Albanija, Kosovo (UNMIK) i BJR Makedonija), unaprijedio je postojeći *Regionalni pristup EU-a* na način da je reafirmirao ciljeve dotadašnje politike EU-a: uspostavu demokracije i pravne države, poštivanje ljudskih i manjinskih prava, ekonomski prosperitet i regionalnu suradnju kao stabilizirajuće čimbenike, ali je državama regije ponudio i perspektivu punopravnog članstva u Uniji.

8 Zbog rastućeg značenja energenata u geopolitici 21. stoljeća jugoistok Europe, a time i pripadajući dio Zapadnog Balkana kao najkraći tranzitni put između zapadne Europe te naftom i plinom bogatog područja srednje Azije i Kaspijskoga bazena, postaje dijelom *nove velike geopolitičke igre* te se kao takav nalazi u središtu interesa SAD-a, Europske Unije, Rusije, ali posljednjih godina i Turske, bliske saveznice Sjedinjenih Država (Polović, 2011:98).

i održavanje niza suverenih država kao malih političkih jedinica, istovremeno slabih država,⁹ okupljenih oko SAD-a i EU-a, koji snažno određuju političke, gospodarske i sigurnosne odnose na prostoru regije.

Naime nacionalni uzlet i stvaranje samostalnih država na Zapadnom Balkanu podudaraju se s vremenom kreativnog samouništenja „legitimnog“ ustroja svijeta kojim vladaju nacionalne države (Beck, 2004:14) i rastuće uloge novih globalnih aktera: uz SAD-e i EU sve je izraženiji utjecaj međunarodnih financijskih institucija koje u kontekstu globaliziranog neoliberalizma uvode nova pravila tržišne igre. Naime nove države, nastale u razarajućim okolnostima ratnih sukoba, istovremeno se smještaju u međunarodni kontekst *novog svjetskog poretka*, što ih čini višestruko ovisnim o globalnim akterima, bilo da je riječ o stjecanju i očuvanju samostalnosti, odabiru vanjskopolitičkih ciljeva, tranzicijskih strategija i razvojnih modela, ili pak izloženim njihovim geopolitičkim promišljanjima i potezima.¹⁰ Novonastale države regije koje možemo označiti kao „slabe“ (*fragile states*)¹¹ zbog određenih institucionalnih, ali i brojnih funkcionalnih nedostataka (Gligorov, 2007:285) u stjecanju samostalnosti postaju područje *izvoza demokracije*, objekt geopolitike *enlargementa*, tj. širenja zapadnog ekonomskog, političkog i sigurnosnog poretka, kao i *engagementa* SAD-a i EU-a, koji kao vanjski akteri moderiraju krizom u regiji. *Uravnavanje svijeta* na Zapadnom Balkanu obuhvatilo je vrlo različite strategije *promicanja demokracije*, uključujući nametanje demokracije silom.

2.2. „Uravnavanje“ Zapadnog Balkana: međunarodni akteri kao promicatelji demokracije

Za analizu međunarodnog utjecaja u regiji prikladnim se čini pristup Wolfganga Merkela (Merkel, 2011:419-422) koji, unatoč tome što ističe ključnu ulogu *unutarnjih aktera* u procesima demokratizacije i transformacije sustava, ipak naglašava da te procese katkad mogu „inspirirati, inicirati, promicati, a ponekad i kratkoročno iznuditi *vanjski akteri*“. Naime u međunarodnim se odnosima u posljednja dva desetljeća znatno povećala

9 Posebno treba naglasiti dugogodišnje postojanje dvaju *liberalnih protektorata*: BiH i Kosova koji kao najsiromašnije europske države opstaju u okviru ograničenog i podijeljenog suvereniteta te političke i gospodarske potpore međunarodne zajednice, što procese demokratizacije čini više nego upitnim.

10 Ustroj BiH, očuvanje nezavisnosti Makedonije, projekt „dekompozicije“ Srbije stvaranjem novih državnih jedinica Crne Gore i Kosova rezultat su primijenjenih vojnih i diplomatskih strategija globalnih aktera.

11 Gligorov napominje da među državama regije postoje značajne razlike, zbog čega se ne mogu sve podvesti pod *slabe države* (*weak states*), posebno ne pod *promašene države* (*failed states*), međutim smatra da sve pokazuju znatnu ranjivost (*fragile states*), što definira političko-gospodarski okvir unutar kojeg je moguće proučavati utjecaj vanjskih aktera, kao i domete procesa demokratizacije i gospodarske transformacije regije.

legitimnost *promicanja demokracije*, zbog čega je takva praksa vanjskog utjecaja i pritisaka, uglavnom usmjerena na državu, gospodarstvo i civilno društvo, postala međunarodnom normom. Merkel navodi da je Reaganova vlada uz pomoć *Project Democracyja* bila prva koja je promjenu režima autokratskih sustava učinila legitimnim ciljem vanjske politike. S vremenom je takav vanjskopolitički pristup široko razrađen u „američkim intelektualnim laboratorijima“, posebno za vrijeme administracija W. J. Clintona i Georgea W. Busha. Instrumenti provedbe američke su nevladine organizacije (primjerice NED), stranačke (NDI, IRI) ili privatne zaklade (Open Society), a završetkom Hladnog rata promicanje demokracije postaje uvriježena praksa razvijenih zapadnih država te prerasta u „rastuću industriju na području međunarodne razvojne suradnje“ (ibid: 471), zbog čega biva uvršteno i u katalog ciljeva programa UN-a za razvoj (UNDP), Svjetske banke i OSCE-a. Sam pojam odnosi se na „puni raspon vanjskih aktivnosti i razvojne suradnje koji pridonose razvoju i konsolidaciji demokracije u trećim zemljama“ (European Council of Ministers, 2006., prema W. Merkel, 2011:421), a sredstva koja se izdvajaju u tu svrhu golema su.¹² Merkel razlikuje dvije vrste vanjskog utjecaja: *top down*, koji je usmjeren na državne institucije i civilno-vojne odnose, i *bottom up*, pristup koji demokraciju potiče potporom društvenim inicijativama, tj. civilnom društvu.

Oba pristupa možemo analizirati ulogom navedenih globalnih aktera u regiji. Naime njihovo djelovanje kao *promicatelja demokracije* na prostoru Zapadnog Balkana doista je obuhvatilo sve mjere: od klasične diplomacije, političke suradnje, politike uvjetovanosti, gospodarskih sankcija, pružanja izravne ili neizravne potpore političkoj opoziciji pa do vojne intervencije, tj. nametanja demokracije ratom. U rješavanju krize i stabilizaciji regije posebno su se Sjedinjene Države koristile cijelim spletom diplomatskih, političkih i vojnih instrumenata s ciljem završetka rata. Intenzitet njihova pristupa ovisio je o razmjerima krize, ali i o pristupima administracija: od početne nezainteresiranosti G. Busha Starijeg (1989. – 1993.), snažne uključenosti i *leadershipa* W. Clintona tijekom dva mandata (1993. – 1997. te 1997. – 2001.) pa do G. Busha Mlađeg (2001. – 2005. te 2005. – 2009.) koji je u uvjetima novog američkog unilateralizma započeo proces dekompozicije Srbije priznavanjem državnosti Crne Gore i Kosova te snažno poticao integraciju regije u NATO i EU. Bez obzira na različite pristupe triju američkih predsjednika nesumnjivo se može govoriti o kontinuitetu američke politike prema regiji, što je vidljivo posljednjih godina i u pristupu Obamine administracije. Naime Sjedinjene su Države tijekom dva desetljeća regionalne nestabilnosti na prostoru regije uspostavile čvrstu dominaciju temeljenu na:

1) vojnom angažmanu: pružanjem logističke potpore hrvatskoj vojno-redarstvenoj akciji „Oluja“, kao i preuzimanjem vodeće uloge u NATO-ovoj zračnoj operaciji „De-

12 Merkel navodi da je posljednjih godina za mirno promicanje demokracije potrošeno više od 10 milijardi dolara godišnje, što čini desetinu ukupne globalne razvojne pomoći.

liberate Force“ (Holbrooke, 1998:75) koja je tijekom ljeta 1995. vođena nad prostorom BiH, Sjedinjene su Države presudno utjecale na uspostavu vojno-političke ravnoteže između zaraćenih strana, čime su stvoreni uvjeti za mirovne pregovore. Nadalje, NATO-ova operacija „Allied Force“ (Lambeth, 2001:219-230), pokrenuta 1999. protiv SR Jugoslavije, a pod izravnim vodstvom SAD-a, imala je uz vojni i vrlo snažan politički učinak koji je ostavio Miloševića bez međunarodne podrške, pogotovo bez podrške Moskve, što je presudno utjecalo na njegovo odstupanje s vlasti. Unatoč učinjenim propustima u strategiji i izvedbi, operacija „Allied Force“ bitno je promijenila stavove zapadne javnosti, ojačala kredibilitet NATO-a, ali i utjecaj Sjedinjenih Država na buduća mirovna rješenja u regiji.

2) diplomatskim inicijativama: *Vašingtonski sporazum iz 1994.*, *Dejtonski mirovni sporazum iz 1995.*, *Temeljni sporazum o mirnoj reintegraciji istočne Slavonije iz 1998.*, *Vojno-tehnički sporazum iz 1999.*, *Ohridski sporazum iz 2001.* najvažnija su diplomatska rješenja kojima su okončana ratna zbivanja i tako stabilizirana regija, nakon čega je posebno vidljiv utjecaj SAD-a na geopolitičku rekonfiguraciju regije, posebice na teritorijalno „sužavanje“ Srbije uspostavom novih državnih jedinica – Crne Gore (2005.) i Kosova (2008.) – te posljedično snažan politički utjecaj na vlade svih zemalja u regiji. Poduzetim diplomatskim i vojnim akcijama Sjedinjenje su Države presudno utjecale na završetak rata, mirovna rješenja, stabilizaciju regije i oblikovanje tranzicijskih procesa u novonastalim državama.

3) programima javne diplomacije i pomoći: kompleksnost američkog pristupa proizlazi iz usklađenog djelovanja američke službene politike s djelovanjem brojnih vladinih i nevladinih organizacija kao dijela javne diplomacije (Project Democracy, USAID, NDI, IRI, Open Society), koje su svojim specijaliziranim znanjima i strategijama, prilagođenim *izvozu demokracije*, zapravo snažno utjecale na političke procese u regiji, prvenstveno ciljanim programima razvoja medija i nevladinog sektora, jačanja oporbenih političkih stranaka te oblikovanjem njihova koalicijskog povezivanja (pristup potpore civilnom društvu i opoziciji *bottom up*¹³).

4) politici proširenja NATO-a: nakon ulaska Bugarske i Rumunjske 2004. godine američka se politika snažno založila za ulazak triju država Zapadnog Balkana: Hrvatske, Albanije i Makedonije u NATO. Bez obzira na izostavljanje Makedonije, na *summitu* NATO-a u Bukureštu 2008. godine postaje vidljiva činjenica da je NATO različitim

13 Ovakvu praksu djelovanja Sjedinjene Države primjenjuju na području Istočne Europe još od kraja osamdesetih godina kad je poljska Solidarnost koju su podupirali USAID, NED i CIA postala paradigma promjene režima, tj. postala korisnim instrumentom u ostvarenju geopolitičkoga cilja „sahrane komunizma“ (Merkel, 2011:449). Američke specijalizirane agencije pridonijele su uspjehu pojedinih „obojenih revolucija“ u Istočnoj Europi te bivšim sovjetskim republikama: Gruziji (2003.), Ukrajini (2004.) i Kirgistanu (2005.), a imale su snažan utjecaj i na revolucionarna zbivanja na sjeveru Afrike (arapsko proljeće).

programima i pripremom za prijam presudno utjecao na transformaciju obrambenih i vojnih sposobnosti tih država. NATO je trećim krugom proširenja sigurnosno „zao-kružio” prostor Zapadnog Balkana, čime je nesumnjivo pridonio stabilnosti regije te umanjio destabilizirajuće učinke preostalih potencijalno kriznih žarišta: Bosne i Hercegovine te Kosova.

Europska Unija također je koristila vrlo različite instrumente za upravljanje kriznim situacijama u regiji; od provedbe sigurnosnih operacija i uspostave policijskih misija do strategije *top down* koja je institucije slabih država regije izložila snažnim pritiscima s ciljem transformacije sustava, njegove modernizacije i europeizacije. Taj se proces, posebice na Zapadnom Balkanu, povezan s izgradnjom nacionalnog identiteta i stvaranjem samostalnih država, odvijao u okolnostima eskalirajućih ratnih sukoba, koji su u „najboljem slučaju” bili ublaženi krhkim pravilima međunarodnog prava i nadnacionalnih organizacija“ (Offe, 1994:63, prema Merkel, 308). Nesumnjivo, problemi demokratizacije država u regiji proizašli su iz stalnih izazova državnosti, suverenosti i samostalnosti novonastalih država, no i iz vrlo dvojbene projekta ekonomske preobrazbe Istočne Europe koji je primjenom *šok-terapije* trebao ostvariti politički cilj: radikalnu i brzu transformaciju gospodarstva te uspostavu učinkovite tržišne privrede.¹⁴ Prijelaz prema demokraciji, ne samo na području Zapadnog Balkana već i na cijelom prostoru Istočne Europe, nameće se prvenstveno kao politički projekt koji Merkel (Merkel, 2011:307-312) naziva *dizajnim* ili *političkim kapitalizmom* koji političkim elitama ostavlja nerazumno kratak rok za provedbu niza vrlo kompleksnih reformi političkog i gospodarskog sustava koje vanjski akteri nastoje iznuditi primjenom instrumentarija politike uvjetovanosti.

Politika uvjetovanosti, kao okvir pružanja financijske ili političke potpore za ostvareni napredak u usvajanju demokratskih pravila, postupaka i vrijednosti, ima snažan utjecaj u politici proširenja EU-a na istok Europe. George Pridham (Pridham, 2002:14) navodi da je među koncepcijama međunarodnog utjecaja na demokratizaciju određene zemlje politika uvjetovanosti „najeklatantniji sračunati pokušaj određivanja ishoda toga procesa putem vanjskih pritisaka“. Naime ta metoda međunarodnog utjecaja osobito je razrađena krajem 20. stoljeća u okvirima međunarodnih organizacija i integracija (EU, VE, OSCE, NATO) prema postkomunističkim zemljama na istoku Europe kojima su postavljeni politički uvjeti koje trebaju zadovoljiti ukoliko se žele pridružiti Europskoj Uniji i NATO-u kao najprestižnijim političko-gospodarsko-sigurnosnim organizacijama. Posebno je Europska Unija *Kopenhaškim kriterijima*¹⁵ iz 1993. godine utvrdila političke uvjete za postkomunističke zemlje na istoku Europe, koji su bili podržani i pri pridruživanju zema-

14 O ciljevima tranzicije u postkomunističkim zemljama vidjeti J. Sachs, 2007:137-173.

15 Odnose se na izgradnju stabilnih institucija parlamentarne demokracije, poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, uspostavu slobodnog tržišta te vladavinu prava, kasnije dopunjeni i prihvaćanjem pravnih stečevine EU-a (European Council, 1993.).

lja Zapadnog Balkana NATO-u, uz dodatak nekolicine kriterija koji zadiru na područje reforme sigurnosnih snaga, zahtjeva za uspostavu demokratskog nadzora nad vojskom, transparentnih civilno-vojnih odnosa, uz značaj geostrateškog položaja zemalja kandidatkinja i strateških interesa globalnih aktera, dakako.

Naime provedba političkih uvjeta Europske Unije (*Kopenhaški kriteriji*), koji su za regiju dopunjeni nekolicinom dodatnih političkih zahtjeva (suradnjom s Haškim sudom, regionalnom suradnjom, borbom protiv korupcije te reformom državne uprave i pravosuđa), postala je zadani politički okvir unutar kojeg se provode transformacija, modernizacija i europeizacija država Zapadnog Balkana. Preduvjet je ulaska u EU, što je za države regije prestižni nacionalni cilj, usvajanje *acquis communautaire*, kojem se prilagođava nacionalni pravni sustav na način preslikavanja europskih normi, institucionalnih okvira i pravila (*copy-paste*), pri čemu se ne propituju mogućnosti apsorpcije niti se uvažavaju specifičnosti postkonfliktnog stanja regije. Kao što ističe Milardović (Milardović, 2009:94), modernizacija se odvija upravljana „odozgo“ prema dolje, pri čemu se vesternizacija Zapadnog Balkana kao periferije „temelji na prihvaćanju demokracije i tržišnoga gospodarstva kao liberalnog i neoliberalnog recepta na globalnoj razini“. Transformacijski procesi na Zapadnom Balkanu, jednako kao i u drugim postkomunističkim zemljama na istoku Europe, višedimenzionalni su i usmjereni na promjenu ne samo političkog sustava već i gospodarske strukture i društvenog mentaliteta; oni obuhvaćaju „raznovrsne međuzavisne procese transformacije parcijalnih političkih, privrednih, socijalnih i kulturnih sustava“ (Merkel, 2011:53). Stoga se upravljanje društvenim promjenama u nestabilnim državama regije, kao i primijenjeni modeli i strategije rješavanja postojećih i prevencije novih sukoba, temelje na ideji političke, gospodarske i sigurnosne integracije država Zapadnog Balkana.

Naime rješavanje konflikata (*conflict resolution*) i izgradnja mira (*peace building*) u regiji odvijali su se usporedno s nacionalnom i državnom emancipacijom niza novih država, pri čemu je uloga međunarodnih aktera bila osobito naglašena. Vrijednosti liberalnih demokracija poput ljudskih i manjinskih prava, pluralizma, stabilnih političkih institucija i slobode tržišta postali su ključni uvjeti za priznanje novonastalih država, oblikovanje njihovih političkih i gospodarskih sustava, kao i za pridruživanje euroatlantskim integracijama. Željeni politički ishod integriranja zemalja regije u NATO i EU nije sporan – europeizacija i demokratizacija, koje zahtijevaju koordinirane aktivnosti ključnih međunarodnih aktera uz pomoć kojih se Zapadni Balkan konstituira kao *zapadna vrijednost* koja kao novi *limes* odvaja uspješne od neuspješnih država te kao takav postaje obuhvaćen zajedničkom strategijom: geopolitikom *enlargementa*¹⁶

16 Nova posthladnoratovska strategija *enlargementa* i *engagementa* snažno je naslonjena na hladnoratovsku doktrinu *containmenta*: obuzdavanja utjecaja SSSR-a putem vojno-političkih saveza – NATO-a u Zapadnoj Europi, CENTO-a u Zapadnoj Aziji, SEATO-a u Jugoistočnoj Aziji te ANZUS-a na Pacifiku.

koja širenje političkog i gospodarskog utjecaja SAD-a, Europske Unije, kao i međunarodnih financijskih institucija, osigurava putem politike proširenja sigurnosnog poretk (NATO) te političkih i ekonomskih interesa (EU). Ulrich Beck (Beck, 2004:118) ističe da je politika demokratskog uvjetovanja kao primjer neoliberalne globalizacije zapravo postala odlučujuća normativna i politička snaga globalnih aktera koji odlučuju o inkluziji ili ekskluziji, tj. o mogućem ekonomskom i moralnom izopćenju cijelih država i njihovih naroda iz međunarodne zajednice i sa svjetskog tržišta.

2.3. Politika proširenja: otvorena pitanja

Uz postojeće, nikad dokraja prevladane probleme koji proizlaze iz negativnog povijesnog naslijeđa te vjerskih, nacionalnih i kulturoloških razlika, proces izgradnje i demokratske konsolidacije nacionalnih država na prostoru Zapadnog Balkana odvija se uz znatne teškoće. Iako je izravan utjecaj SAD-a i EU-a na izgradnju države (*nation building*) znatno pridonio uspostavljanju demokratske infrastrukture kao formalne pretpostavke demokracije, očito je da su zemlje Zapadnog Balkana bile neuspješne u transformaciji svojih gospodarstava zbog niza specifičnih čimbenika, poput djelovanja ratnih sukoba, međunarodne izolacije i sankcija, ali i zbog prihvaćenog modela gospodarske tranzicije. Usporedno sa strategijama nametanja mira i političke demokracije, područje gospodarske tranzicije postalo je ciljano područje zajedničkog i koordiniranog djelovanja Europske Unije i međunarodnih financijskih organizacija (MMF, WB, EBRD). Iako većina autora¹⁷ tranzicijske procese promatra u kontekstu povijesti i naglašenog utjecaja odabira političkih elita, u okviru ovoga rada želimo naglasiti snažan utjecaj i odgovornost globalnih aktera za nametanje modela ekonomske politike utemeljenog na neoliberalnoj paradigmi koji je desetljeće poslije otvorio problem rješavanja bitnih razvojnih pitanja. Naime posljedice izbora i implementacije razvojnih modela, tj. modela ekonomske politike, usvojenih pod diktatom MMF-a, Svjetske banke te Europske Unije višestruke su i bitno definiraju društva svih država regije. Većina analitičara smatra da je privatizacijski model nametnut od strane međunarodnih financijskih institucija, koje nisu bile spremne uvažiti institucionalna ograničenja zemalja u regiji, bio praćen ogromnim propustima, kriminalom i pljačkom, te je kao takav pogodovao razvijanju i održavanju političke korupcije kao jednog od najdubljih i najraširenijih problema regije. Urgentni zahtjevi za provođenje strukturnih reformi, dakle skupa standardnih neoliberalnih mjera definiranih *Vašingtonskim konsenzusom* od strane MMF-a i Svjetske banke, postaju bitan dio političkih zahtjeva prema vladama politički nestabilnih i gospodarski urušenih zemalja regije. Pretjerana liberalizacija uvoza i uništavanje domaće proizvodnje doveli su do pada bruto društvenog proi-

17 Od hrvatskih vidjeti Bićanić, Franičević, Županov, Štulhofer

zvoda, velikog vanjskog duga i potpune ovisnosti zemalja u regiji o stranom kapitalu. Gospodarske implikacije proširenja EU-a na zemlje Zapadnog Balkana pokazuju da se zemlje kandidatkinje, kao i potencijalne kandidatkinje, sa svojim slabim ekonomijama nalaze pred velikim izazovima jer nemaju „kapacitet apsorpcije europskih propisa i europske konkurencije” (Kapetanović, 20:12). Posljedice takve politike ogledaju se u ekonomskoj nestabilnosti regije, iznimno velikoj nezaposlenosti, osobito mladih, i sve većem siromaštvu stanovništva.

Nakon dvadeset godina može se zaključiti da je proces tranzicije država na Zapadnom Balkanu, koji se odvijao pod snažnim utjecajem međunarodne zajednice, ipak otkrio „rascjep između formalne normativno-institucionalne konstitucije demokracije i stvarne nedjelotvornosti, pa i nedemokratičnosti novouspostavljenih političkih sustava“ (Lalić, Maldini, Andrijašević, 2011:31). Cilj je politike uvjetovanosti modernizacija, europeizacija, demokratizacija i demokratska konsolidacija postkomunističkih zemalja, pa se u većini znanstvene literature, kao i u stručnim raspravama, uglavnom navodi da ovaj oblik međunarodnog utjecaja ima pozitivan, blagotvoran učinak (Pridham, 2002:12) na postautoritarnu demokraciju u državama u procesu pridruživanja euroatlantskim integracijama. Međutim sve veći broj autora (Pridham, Stiglitz, Goetz/Hitz, Bideleux) propituje učinke međunarodnog utjecaja u obliku integracijskih procesa na stvarne dosege demokratizacije, posebice demokratske konsolidacije postkomunističkih zemalja. Naime obećanje članstva u euroatlantskim integracijama, koje uključuje financijsku potporu zemljama kandidatkinjama, podrazumijeva neupitno ispunjenje političkih uvjeta koji katkad pretjerano ističu određena politička pitanja, što „otvara prostor za širenje jaza između političkih elita i masa” (Bideleux, 2001., prema Pridham, 200:1).¹⁸ Nadalje, prihvaćanje političkih smjernica i sasvim konkretni zahtjevi za provođenje strukturnih reformi te usvajanje politika i procedura za njihovu primjenu (*acquis communautaire*) sve neposrednije zadiru u unutarnju politiku koja postaje podložna utjecaju međunarodnih institucija te podređena globalnim trendovima i ograničenjima, a poglavito u oblikovanje gospodarske politike.

2.3. Utjecaj vanjskih aktera na procese transformacije, demokratizacije i europeizacije Hrvatske

Utjecaj globalnih aktera na procese demokratizacije i transformacije regije koji su se posebno intenzivirali tijekom procesa proširenja NATO-a i Europske Unije na Zapadni Balkan kao dijela geopolitičke strategije *enlargementa* možemo promotriti na primjeru Hrvatske koja je članica NATO-a od 2009., a od srpnja 2013. godine i punopravna članica Europske Unije.

18 Primjerice suradnja s Haškim tribunalom.

Hrvatska je od proglašenja svoje nezavisnosti 1991. godine bila usmjerena na postizanje triju ciljeva koji su dominantno odredili hrvatsku vanjsku, ali i unutarnju politiku: 1) stjecanje međunarodnog priznanja, 2) osiguranje teritorijalne cjelovitosti i 3) pridruživanje NATO-u i Europskoj Uniji kao najznačajnijim euroatlantskim organizacijama i integracijama (Jović, 2011:10). Vrijeme raspada bivše države te hrvatskog osamostaljenja gotovo u potpunosti koincidira s razdobljem ubrzanog napuštanja kejnjesijanskog modela tržišno-socijalnoga kapitalizma, države blagostanja i njezinih institucija te stvaranja *novog ekonomskog poretka* utemeljenog na postavkama *Vašingtonskog konsenzusa* te na rastućoj ulozi međunarodnih financijskih institucija i financijskih tržišta kao novih globalnih aktera. Ipak, još uvijek snažna zavodljivost zapadne države blagostanja, političkih sloboda i višestranačja učinila je liberalnu demokraciju neupitnim modelom političkog sustava i za političke elite, kao i za najšire biračko tijelo, što je globalnim akterima znatno olakšalo upravljanje procesima tranzicije. Liberalna demokracija, jednako kao i u drugim zemljama Istočne Europe, i u Hrvatskoj je prihvaćena kao univerzalna ideologija, pri čemu su međunarodni akteri u procesu oblikovanja hrvatske državnosti, ali i političkih, gospodarskih i općedruštvenih procesa zadobili višestruku, svakako ključnu ulogu. Naime većina ciljeva hrvatske politike izravno je ovisila o potpori međunarodne zajednice: od međunarodnog priznanja, očuvanja teritorijalne cjelovitosti, odabira tranzicijske strategije do ritma pristupanja euroatlantskim organizacijama. Posebno se proces integriranja u EU i NATO kao model europeizacije i modernizacije hrvatskog društva odvijao usmjeravan „odozgo“ (pristup *top-bottom*), dakle pod snažnim utjecajem globalnih aktera koji su postavljali institucionalne zahtjeve s ciljem transformacije političkih institucija, vanjskotrgovinske liberalizacije, deregulacije i privatizacije, ali i usvajanja zapadnih vrijednosti kao što su „znanje, informacije, simboli, ideje, komunikacija i kreacija, a koji su često bili praćeni društvenim gibanjima i nedostatnim prihvaćanjima *odozdo*“ (Milardović, 2011:62-65).

U okviru ovoga rada, zbog mogućnosti nepotrebnog širenja teme, nećemo razmatrati ulogu globalnih aktera u procesu međunarodnog priznanja i teritorijalne reintegracije zemlje. Ipak, potrebno je napomenuti da su već prvi postavljeni zahtjevi u vidu poštivanja ljudskih i manjinskih prava snažno mijenjali percepciju javnosti, što je u uvjetima naraslih etničkih tenzija bilo više nego značajno. Namjera je ovoga rada da upozori i na usporedne procese koji su odvijali pod paternalizmom međunarodnih aktera koji nisu bili spremni uvažiti specifičnosti zatečenoga gospodarskog stanja, kao ni posebno teških ratnih okolnosti. Upravo su međunarodne financijske institucije, osobito MMF, u navedenim okolnostima implicirale „duboku marketizaciju hrvatskog društva“ (Franičević, 2002:4), tj. prihvaćanje unificiranog modela političke i gospodarske tranzicije koji je kao jedinstveni recept i model *socijalnog inženjeringa* (više vidjeti Stiglitz, 2009:59-62) postao obvezujući za sve postkomunističke zemlje na istoku Europe.

Naime Hrvatska je već prvi aranžman s MMF-om sklopila 1994. godine (*Stabilizacijski program*), nakon čega je uslijedila provedba unificiranog paketa mjera *šok-terapije*, kao i primjena netransparentnog privatizacijskog modela, što je rezultiralo urušavanjem domaće proizvodnje, ubrzanom liberalizacijom hrvatskog tržišta, ekspanzijom uvoza, povećanjem vanjske zaduženosti, kao i nizom teških gospodarsko-socijalnih posljedica izraženih u narasloj socijalnoj nejednakosti i siromaštvu. Visoka nezaposlenost,¹⁹ snižavanje realnih nadnica zaposlenih, rastuće stope ovisnosti građana politikom ranih umirovljenja te posljedično pad životnog standarda i sve veća socijalna nesigurnost učinili su negativne efekte *Stabilizacijskog programa* "socijalno neprihvatljivim, ekonomski neopravdanim i većim od pozitivnih efekata" (Medić, 2010:120). Vojmir Franičević (Franičević, 2002:5) navodi da su međunarodni akteri uvjetovanjem provedbi strukturnih reformi u Hrvatskoj, dodali bismo, kao i u drugim državama Zapadnog Balkana, propustili vrednovati važnost naslijeđenog socijalnoga kapitala, institucija i normi, a posebice važnost pravičnosti i moralnih pitanja, pri čemu će se kontekst novonastale nacionalne države, rata i ratnih razaranja, ali i eskalirajućeg nacionalizma pokazati odlučnim u evoluciji hrvatskoga tipa kapitalističkog tržišnog društva koji je obilježen ortačkim kapitalizmom, državnim populizmom, korupcijom i klijentelizmom. Zaista se možemo složiti da je politička i gospodarska tranzicija koja se odvijala u ratnim okolnostima i prema unificiranom receptu pogubne doktrine ekonomskog neoliberalizma dodatno reducirala etičke standarde te time postala okvir za razne oblike spekulativnog i kriminalnog ponašanja, uz bitno smanjenu sposobnost državnog, ali i društvenog nadzora.

Uz naglašen demokratski deficit koji se tijekom devedesetih manifestirao u kršenju ljudskih i manjinskih prava, na margini interesa ostale su teške povrede socijalnih i ekonomskih prava koja u kontekstu novoga globalizacijskog neoliberalnog diskursa i tržišnog fundamentalizma zapravo prestaju biti u fokusu interesa države. Autori Vojnić i Veselica (Vojnić, Veselica, 2010:91) navode da je preklapanje početka tranzicije i zahtjeva za reformu države blagostanja na način preraspodjele u korist kapitala, a na štetu socijalnih prava radno ovisnog stanovništva, uvelike otežalo ostvarenje „idejno-teorijskih pretenzija tranzicije koje su bile usmjerene na ostvarivanje države blagostanja“, čime je međunarodno okruženje nanijelo velike štete zemljama u tranziciji, posebno na jugoistoku Europe.

Za Hrvatsku je prvo desetljeće samostalnosti u smislu gospodarskog razvoja, jednako kao i za druge tranzicijske zemlje, zapravo „izgubljeno razvojno razdoblje“ (Bebek, Santini, 2008:300), međutim ne i za vanjske aktere. Program strukturnog prilagođava-

19 Hrvatska je 2001. imala 23 posto nezaposlenih, što je tada bila najviša stopa nezaposlenosti u odnosu na sve tranzicijske države na prostoru Istočne i Srednje Europe.

nja, koji je nastavljen i tijekom nekoliko narednih *stand-by aranžmana* s MMF-om,²⁰ a od 2000. i u obliku politike uvjetovanosti Europske Unije, značio je masovnu de-industrijalizaciju: zatvaranje industrijskih kapaciteta i provedbu politike stečajeva te restrukturiranje i potpuno privatiziranje bankarskog sektora uz pomoć EBRD-a i Svjetske banke kako bi se olakšao ulazak inozemnih ulagača. Gospodarski rast ranih dvijetisućitih počinje se temeljiti na uvozu i razvoju uslužnog sektora, posebice trgovine, turizma i graditeljstva, dok ekspanzija vanjskoga kreditiranja generira golemu osobnu i opću potrošnju. Hrvatska, poput drugih novih istočnih članica EU-a, zapravo dijeli sudbinu zemalja Južne Europe (Grčke, Španjolske i Portugala) kao područja europske periferije čiji se proizvodni sektor nakon ulaska u EU i vanjskotrgovinske liberalizacije njihovih tržišta nije uspio oduprijeti pojačanom konkurentskom pritisku razvijenih zemalja. Gospodarski model razvoja temeljen na velikim infrastrukturnim projektima, poput cestogradnje, te nekontroliranom vanjskom kreditiranju „nasukao se na barijerama zaduženosti i prezaduženosti“, a Hrvatska je dospjela u situaciju „dužničkog ropstva“ (Jurčić, 2011.). Već od 2008. godine vanjski dug Hrvatske ima tendenciju izjednačavanja s BDP-om,²¹ da bi isti krajem 2012. iznosio 44,9 milijardi eura, odnosno 102,3 posto BDP-a (izvor: HNB, Bilten 193, lipanj 2013.), zbog čega Hrvatska bilježi tzv. *twin (double) deficit*, deficit proračuna i deficit vanjskotrgovinske bilance, te se nalazi u opasnoj zoni prezaduženih zemalja.

Raširena gospodarska, ali sve više i društvena kriza nakon 2010., prema preporuci MMF-a i Europske komisije, nastoji se riješiti univerzalnim receptom – *mjerama štednje* koje uključuju štošta: eliminaciju preostalih industrijskih kapaciteta i masovna otpuštanja, ukidanje javne potpore brodogradnji te njezinu privatizaciju, kao i velike rezove javnog sektora. Uz jedan od najmanjih kontingenata zaposlenih u Europi,²² Hrvatska bilježi i iznimnu nezaposlenost, posebice mladih.²³ U slučaju Hrvatske kontinuirani zahtjevi za provedbu strukturnih reformi,²⁴ dakle potpunu privatizaciju javnih poduzeća, ali i javnih usluga, smanjenje javne potrošnje, fleksibilizaciju tržišta rada rezanjem socijalnih i radničkih prava, kao i poreznu reformu koja sve manje opterećuje najbogatije te nudi brojne povlastice za „ulagače“ postaju zadani okvir djelovanja političkih elita. Bez mogućnosti definiranja vlastite strategije ekonomskog razvoja, u fokusu interesa hrvatskih vlada, bez obzira na stranački predznak, nalazi se kategorija gospodarskog rasta koja se razmatra u kontekstu mogućnosti povećanja kapitala,

20 2001., 2003., 2004.; izvor: RH, Ministarstvo financija

21 Prema kriterijima MMF-a i Svjetske banke prezaduženost zemlje nastaje kad vanjski dug premaši 80 posto BDP-a.

22 U Hrvatskoj je zaposleno svega 48,7 posto (EU27 – 64,2 posto), izvor: Eurostat, lipanj 2013.

23 Nezaposlenost od 18,1 posto mladih u dobi do 25 godina, 51,8 posto: izvor Eurostat, lipanj 2013.

24 Skup mjera definiranih *Vašingtonskim konsenzusom*, a nametnut politikom uvjetovanosti od strane Europske Unije i MMF-a.

uglavnom putem izravnih stranih investicija „kao tranzicijskog modela razvoja na temelju uvoza kapitala“ (Vukobratović, 2011.). Niz novih zakonskih rješenja za cilj ima otvaranje tržišnog prostora za korporacijske interese ekonomski najmoćnijih država svijeta, što utječe na daljnji razvoj neravnomjerne razmjene, kao i na uspostavljanje strukturalne ovisnosti o globalnim akterima.

Razorni učinci politike neoliberalizma u Hrvatskoj, kao i ostalim državama regije, generiraju iznimnu društvenu raslojenost, nezaposlenost povijesnih razmjera, sve veću eksploataciju zaposlenih, njihovu potplaćenost, ekonomsku i socijalnu nesigurnost te osobnu zaduženost. U knjizi *Zlo putuje zemljom* Tony Judt (Judt, 2011.) piše o razdoblju *kejnjesijanskog konsenzusa*, modela tržišne ekonomije utemeljene na širokom društvenom ugovoru, kao o „svijetu koji smo izgubili“, a svoja razmišljanja o suvremenom društvu započinje tvrdnjom da je „nešto pogrešno u načinu na koji danas živimo“. Autor navodi da su opsesija stvaranjem bogatstva, neograničenim osobnim napredovanjem i blagostanjem, kult privatizacije, stranih investicija, prijezir prema javnom sektoru već početkom devedesetih zamijenili svaki razgovor o „političkom oslobođenju, društvenoj pravdi ili kolektivnoj akciji“. Dvadeset godina poslije sasvim je očigledna snažna neosjetljivost na ljudske troškove „prividno racionalnih socijalnih politika“. Naime patologija društvene nepravde, skrojena po mjeri financijske oligarhije, rastače i razjeda društvo, a nemilosrdna politika štednje – rezanje plaća, radnih i socijalnih prava, otpuštanje i uvođenje novih poreza za „običnog“ čovjeka, ne za najbogatije – koja se temelji na okrutnim zakonima ekonomskog darvinizma, provodi se i u Hrvatskoj kao i u ostalim zemljama regije, formalno u ime stabiliziranja nacionalnih ekonomija i nekog budućeg iracionalnog blagostanja, a stvarno s ciljem povećanja korporativnih profita. Danas je većina građana svjesna da je Hrvatska postala nepovratno strukturalno ovisna o stranoj pomoći i stranim kreditima, što u najvećoj mjeri određuje njezinu sadašnjost, ali i budućnost.

Umjesto zaključka

Implementacija zamišljenog vrijednosnog modela preslikavanja (*copy-paste*) zapadne liberalne demokracije na prostoru Zapadnog Balkana imala je ograničene dosege zbog niza razloga koji proizlaze iz unutarnjih slabosti regije, što nikako ne isključuje i djelovanje vanjskih aktera koji su presudno utjecali na odabir tranzicijske strategije, politički i gospodarski ustroj novonastalih država, kao i na transformaciju društvenih odnosa. Nakon dvadeset godina procesa demokratizacije Zapadnog Balkana sve je očitije da uspostavljeni institucionalni okvir političkog i gospodarskog, a time i šireg društvenog sustava, iskazuje brojne slabosti. Naime koncept *izvoza demokracije* koji je uključio i usvajanje neoliberalnog ekonomskog modela proizveo je u državama regije brojna otvorena pitanja koja podrivaju mogućnosti ukupnog društvenog razvoja, što Zapadni Balkan čini izrazito nestabilnim područjem.

Ulaskom Hrvatske u Europsku Uniju mijenjaju se geopolitičke okolnosti u regiji, zbog čega se sve intenzivnije promišlja novi koncept regionalne suradnje država Zapadnog Balkana. Iako je Hrvatskoj kao članici EU-a formalno namijenjena posebno značajna uloga u nastavku procesa proširenja,²⁵ ipak postaje očito da se Hrvatska sve češće percipira kao još jedna u nizu problematičnih država periferije²⁶ te time i kao teret za bogate članice EU-a. U kontekstu galopirajuće krize u južnim članicama Europske Unije, inače donedavno gospodarski uspješnim zemljama, potpuno je izostala rasprava o strukturnim razlozima krize europskog projekta, posebice o odnosu moćnih članica EU-a te istoka i jugoistoka Europe. Naime tijekom nešto više od dva desetljeća „dirigirana” tranzicija snažno je transformirala gospodarstvo, a time i društvene te političke odnose u državama regije. Posljedice su i više nego očite: trajno nestabilne države sa stalno održavanim napetostima, rasplamsanom korupcijom, nedjelotvornim državnim institucijama te neučinkovitim pravosuđem. Slaba ekonomska moć država Zapadnog Balkana nije isključivo rezultat njihovih subjektivnih slabosti; danas znamo da je namjerno i pomno programirana. Sasvim je jasno da je politika proširenja NATO-a i EU-a na ovaj dio Europe, u svom ekonomskom aspektu, snažno pogodovala korporacijskim interesima, kao i interesima financijskoga kapitala koji je u ovom dijelu svijeta dobio značajno tržište za svoje proizvode. Začarani krug tranzicije koji se odvijao pod međunarodnim pritiskom rezultirao je uništenom domaćom proizvodnjom, tehnološkom zastarjelošću, slabim vlastitim investicijama, visokom nezaposlenošću, osobito mladih, pauperizacijom stanovništva, ali i neviđenom vrijednosnom dezorijentacijom.

Nadalje, neriješeni unutarnji odnosi između konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine, kao i Srbije i Kosova, uz dugogodišnju blokadu euroatlantskih integracija Makedonije, predstavljaju mogući izvor novih kriza u regiji. Vjerodostojnost međunarodnog utjecaja u regiji podriva i slabljenje političkog i ekonomskog modela Europske Unije kao instrumenta privlačnosti. Radovan Pavić smatra da stvaranje novih država na prostoru bivše Jugoslavije nažalost ne znači kraj rješenja dugogodišnje višedimenzionalne krize u regiji zbog toga što „dio problema i nastaje jer su stvorene nove države“ (Pavić, 2005:76) koje su kao hibridna društva defektne ili simulirane demokracije razvila potpunu ovisnost o stranoj pomoći (*razvoj nerazvijenosti*), a posljedice takve politike globalnih aktera ogledaju se u dugotrajnoj ekonomskoj nestabilnosti regije. *Politika proširenja* nesumnjivo zahtijeva temeljitu reviziju te uvođenje sasvim novog instrumentarija u neodrživ model ekonomske politike te praksu *promicanja demokracije*. U protivnom projekcije budućnosti regije mogu se „zaplesti“ u vrlo negativnim scena-

25 Vidjeti „Brdo Process”, *summit* šefova država Jugoistočne Europe, srpanj, 2013.

26 Članak naslova „Nepozvani gost“ u kojem se analiziraju problematični aspekti ulaska Hrvatske u EU objavljen je krajem lipnja 2013. u njemačkom tjedniku *Der Spiegel*, autorice A. Jung Grimm.

rijima: raširenim socijalnim nemirima, obnovljenim etničkim tenzijama te ukupnoj političkoj destabilizaciji regije, osobito u kontekstu sve prisutnijih razmišljanja o njezinoj daljnjoj dezintegraciji, kao i mogućnostima novih geopolitičkih „preslagivanja“ pod utjecajem sve većeg broja zainteresiranih vanjskih aktera (SAD-a, EU-a, Rusije i Turske), ali i blizine najnovijih zbivanja u južnoj Europi i šire na Sredozemlju.

Naravno, odgovornost unutarnjih političkih aktera ostaje i dalje neupitna. Dobro političko vodstvo mjeri se vlastitim strategijama razvoja, stvarnom društvenom promjenom te ispunjenjem očekivanja građana. Međutim dok ukorijenjenost dominantnih nacionalističkih ideologija i dalje „uspješno“ održava goruće političke sukobe, političke elite, kako na vlasti, tako i u opoziciji, svojom „unutarnjom igrom“ zapravo postaju uklopljene u „vanjsku igru“ (Merkel, 2011:451) globalnih aktera kao promicatelja demokracije koji time izravno određuju unutarnju raspodjelu resursa i moći na jugoistoku Europe. Posljedice procesa demokratizacije i europeizacije regije koji se odvijao te se i dalje odvija pod snažnim političkim i gospodarskim pritiscima međunarodnih aktera ogledaju se u duboko nepravednim društvima koja izložena udarima globalizacije gube sposobnost promišljanja vlastitog razvoja. Sve učestalije propitivanje toliko sanjane demokracije kao ideje zajedničkog života izaziva brojne nedoumice, osobito u kontekstu globalne višedimenzionalne društvene krize, kao i neuspjeha primijenjenih modela rješavanja njezinih uzroka.

Literatura:

- Agnew, J., *Geopolitics – Re-visioning World Politics*, Routledge, New York-London, 2003.
- Barnet, P. M., *The Pentagon's New Map*, Putnam Publishing Group, New York, 2004.
- Bebek, S.; Santini, G., „Vječni dugovi – mrkva i batina neoliberalnog kapitalizma“, *Ekonomija/Economics*, 14 (2), 2008., str. 281-310
- Beširević, N., „Demokratizacija i europeizacija kao teorijski okviri instrumenta uvjetovanosti u ‘politici proširenja’ Europske Unije“, *Političke perspektive*, 2012., br. 1, str. 21-44
- Beck, U., *Moć protiv moći u doba globalizacije: nova svjetskopolitička ekonomija*, ŠK, Zagreb, 2004.
- Božinović, D., *Uzajamna tranzicija NATO-EU-jugoistok Europe*, Topical, Zagreb, 2010.
- Chossudovsky, M., *Globalizacija bijede i novi svjetski poredak*, Prometej, Zagreb, 2008.
- Crouch, C., *Postdemokracija: Političke i poslovne elite u 21. stoljeću*, Izvori, Zagreb, 2007.
- Čehulić-Vukadinović, L., *Euroatlantizam i suvremeni međunarodni odnosi*, Politička kultura, Zagreb, 2010.
- Ferguson, N., *Kolos: uspon i pad američkog imperija*, Profil, Zagreb, 2011.
- Franičević, V., „Politička i moralna ekonomija u prvom desetljeću tranzicije u Hrvatskoj“, *Politička misao*, 2002., svezak XXXIX, br. 1, str. 3-34

- Fukuyama, F., „The End of History“, *National Interest*, 1989.
- Galbraith, J. K., *Dobro društvo: Humani plan*, Algoritam, Zagreb, 2007.
- Gligorov, V., „Transition, Integration and Development in Southeast Europe“, *Ekonomski pregled*, 2007., 58 (5-6), 259-304
- Gray, J., *Lažna zora: iluzije globalnog kapitalizma*, Masmedia, Zagreb, 2002.
- Hass, R. N., *The Reluctant Sheriff: The US After the Cold War*, Council on Foreign Relations Press, 1997.
- Headly, J., *Russia and the Balkans: Foreign Policy from Yeltsin to Putin*, Hurst & Company, London, 2008.
- Holbrooke, R., *Završiti rat*, Šahinpašić, Sarajevo, 1998.
- Huntington, S., *The Third Wave, Democratization in the late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, London, 1993.
- Huntington, S., *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, 1998.
- Joseph, E. P., „Back to the Balkans“, *Foreign Affairs*, 2005., svezak 84, br. 1, str. 111-122
- Jović, D., „Hrvatska vanjska politika pred izazovima članstva u Europskoj uniji“, *Politička misao*, 2011., svezak 48, br. 2, str. 7-36
- Jović, D., „Nova turska vanjska politika i pitanje Bosne i Hercegovine“, *Političke analize*, 2010., godina 1, br. 1, str. 30-34
- Judah, T., „Yugoslavia is Dead Long Live the Yugosphere“, Research on South Eastern Europe, European Institute, LSE, The London School of Economics and Political Science, *Spyros Economides*, 2009., str. 1-43
- Jurčić, Lj., *Novosti*, 2011., br. 579
- Judt, T., *Zlo putuje zemljom*, Algoritam, Zagreb, 2011.
- „Jugoistočna Europa: Regija koja dolazi“, Vanjskopolitička inicijativa BiH, Sarajevo, 2011.
- Kagan, R., *On Paradise and Power: America and the Europe in the New World Order*, Alfred A. Knopf, New York, 2003.
- Kapetanović, A., „Slabosti vanjske politike EU: Balkanska refleksija“, *Foreign Policy Review*, 2006., god. 1, br. 1, cit. str. 5-17
- Klein, N., *Doktrina šoka: uspon kapitalizma katastrofe*, VBZ, Zagreb, 2008.
- Kovačević, M., „Dimenzije i uzroci neuspješne tranzicije zemalja zapadnog Balkana, a posebno Srbije“, *Balkan Magazin*, Beograd, 8. lipnja 2011.
- Krauthammer, C., „Unipolar Moment“, *Foreign Affairs*, 1990./1991., svezak 70, br. 1, str. 23-33
- Kulić, S., „Konceptcija neoliberalizma, edukacija i egzistencija“, *Ekonomski pregled*, 2000., 51 (9-10); str. 867-894

- Kurečić, P., „Novi svjetski geopolitički poredak: teorijske odrednice“, *Hrvatski geografski glasnik*, 2004., 66/1, str. 103-120
- Lalić D.; Maldini, P.; Andrijašević, I., „Otpujelo oruđe: neprimjerenost tranzicijskog pojmovno-konceptualnog aparata za analizu konsolidacije demokracije u Hrvatskoj i drugim postkomunističkim zemljama“, *Anali hrvatskog politološkog društva*, 2011., svezak 7, br. 1, siječanj 2011., str. 29-49
- Lambeth, B. S., *NATO's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment*, Rand, 2001.
- Medić, Đ., *Uzroci tranzicijske krize u Hrvatskoj, Politička ekonomija post-tranzicijskih zemalja*, zbirka radova (ur. Medić, Đ.; Radošević, D.), Ekonomski fakultet Zagreb, 2010.
- Merkel, W., *Transformacija političkih sustava: uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*, Biblioteka „Politička misao“, Zagreb, 2011.
- Milardović, A., *Zapadni Balkon*, Pan Liber, Zagreb, 2009.
- Milardović, A., *Druga moderna*, CPI, Zagreb, 2011.
- Morgenthau, H.; Thompson, K., Clinton, D., *Politics among Nations*, McGraw-Hill Humanities, 2005.
- NATO priručnik*, Public Diplomacy Division, Bruxelles, 2006.
- Nye, J. S., „What New World Order“, *Foreign Affairs*, 1992., svezak 71, br. 2, str. 83-96
- Nye, J. S., *The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, 2003.
- O'Tuathall, G.; Dalby, S.; Routledge, P., *Uvod u geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007.
- Pavić, R., „Hrvatska i Europska unija (EUNIJA) – U središnjoj južnoj Europi, tj. na Balkanu i njegovim rubovima (Hrvatska): sve još nije gotovo, *Adrias*, 2005., sv. 12, str. 73-90
- Polović, J., *Utjecaj Sjedinjenih Američkih Država na hrvatsku politiku u razdoblju od 1990. do 2000.*, Marjan tisak, Split, 2004.
- Polović, J., „Jugoistočna Europa na razmeđu interesa velikih sila, *Međunarodne studije*, 2012., god. XI, br. 1, str. 93-111
- Pridham, G., „Implementacija europskih standarda demokracije u procesu pridruživanja EU: Usporedba Slovačke i Rumunjske“, *Politička misao*, 2002., svezak XXXIX, br. 4, str. 11-30
- Steger, M. B., *Globalization: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2009.
- Steger, M. B.; Roy, R. K., *Neoliberalism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2010.
- Stiglitz, J., *Uspjeh globalizacije: Novi koraci do pravednog svijeta*, Algoritam, Zagreb, 2009.

- The Road to Dayton, US Diplomacy and Bosnia Peace Process*, svibanj-prosinac 1995., U.S. Department of State, Dayton History Project, svibanj 1997.
- Todorova, M., *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997.
- Veselica, V.; Vojnić, D., *Quo Vadis Croatia: Petnaest godina tranzicije. Gdje je Hrvatska? Politička ekonomija post-tranzicijskih zemalja*, zbirka radova (ur. Medić, Đ.; Radošević, D.), Ekonomski fakultet Zagreb, 2008.
- Vojnić, D., „Ekonomija i politika tranzicije u praksi – Gdje je Hrvatska“, *Ekonomski pregled*, 54 (7-8), 2003.
- Vujić, J., *Suvremena “velika igra” u srednjoj Aziji: Geopolitički aspekti nafte u regiji, Geopolitički aspekti nafte i vode* (priredili Dekanić, Lay), Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2008., str. 85-99
- Vukadinović, R., „Regionalna suradnja na jugoistoku Europe“, *Politička misao*, 2000., svezak 37, br. 2, str. 69-78
- Vukadinović, R., „Američka politika i stvaranje kosovske države“, *Međunarodne studije*, 2008., god. 8, br. 1, str. 5-19
- Vukobratović, N., „Europske integracije, tranzicija i razvoj“, *Zarez*, 2011., 302

Summary

It is a generally accepted thesis in the public political discourse that the process of Croatian accession to the European Union and the NATO acted in a stabilizing and stimulating way on the processes of political, economic and security transformation of the country. The powerful influence of the leading international players in Croatian politics and the politics of other countries of the Western Balkans can be viewed through two integrative processes: joining the NATO and the EU. After more than twenty years since the breakup of the former Yugoslavia, we clearly need to ask ourselves the following: what are the effects of the policy on the spread of democracy and the implementation of neoliberal model of economic policy, not only on the country, which started as a full member of the EU in July 2013, “extracted” from the concept of the region, but also on other countries of the Western Balkans? The author examines the extent to which the application of this concept of international influence indeed resulted in the democratization and stabilization of the region.

Keywords: new world order, the ideology of globalization, neoliberalism, global actors, the Western Balkans, Croatia, enlargement policy.

